

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „ВЕНЦА“ ЗА НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1926 Г.)

НЕВЕСИЊСКА ПУШКА.

Рад на припремању Невесињског Устанка почео је још 1868. г.; тада се основао један тајни комитет са сједиштем у ман. Житомишљину. Убрзо се по цијелој Херцеговини основаше пододбори, и њихови повјереници ступише у везу са свима виђенијим људима. Идуће године, 1869., рад на припреми општег устанка у Херцеговини настављен је са толико успјеха, да се је у почетку 1870. на чело покрета ставио сам црногорски кнез Никола. Сви херцеговачки кнезови дали су пристанак, изведена је организација до најмањих ситница, и за дан општег устанка одређен 15. јуни 1870. г. Али до устанка не дође, јер Турци дознадоше за ове припреме од мостарског владике Партенија, те великим војничким припремама и хапшењем многих народних првака осујетише извођење општег устанка. И поред овога наставио се рад у Херцеговини, али без много успјеха за ту годину. Концем 1871. херцеговачки народни прваци одлучише да харамбаша Стојан Ковачевић иде у Београд и да тамо настоји заинтересовати србијанску владу за устанак у Херцеговини, на чему су већ радиле старе херцеговачке вође Мићо Љубибратић и Алекса Јакшић. Тадашња србијанска влада не само да не обећа никакве помоћи, но у марту 1872. г. прогна Стојана из Србије на нимало достојан начин. Да срамота буде већа, Ковачевића, чим се поврати у Херцеговину, на црногорском земљишту, а близу турске границе, преваром ухватише људи кнеза Николе и исти дан везана предадоше Тур-

цима у Билећу. Вијест о предаји Стојановој Турцима огорчи Херцеговце и поводом тога састадоше се многи њихови прваци у ман. Косијереву, гдје донијеше једногласну одлуку, да се са Црном Гором прекину све пријатељске везе. Ова одлука буде достављена кнезу Николи преко граховског војводе Анта Даковића, који и сам дијелаше мишљење херцеговачких првака.

Пошто би спровођење ове одлуке било катастрофално по интересе Црне Горе, а нарочито њене династије, то кнез Никола би принуђен да из основа мијења своју политику према Херцеговцима. Одмах посла своје најбоље људе у Херцеговину, да настоје помоћу мита ослободити Стојана из турске тамнице и да убиједје Херцеговце, како кнез Никола није крив за предају Стојана Турцима, него да је то урадио Ћетко Пејовић, по својој личној иницијативи. Све би ово остало без успјеха, да се у августу исте године Стојан сретнијем случајем не спасе турске тамнице и да мјесец дана доцније не дође код Колашина до великих и крвавих сукоба између Црногораца и Турака. Ови сукоби изазваше велике војничке припреме на обје стране, а код Херцеговаца измијенише рђаво расположење према Црној Гори, те дође до заједничког рада на припремању рата с Турцима. У априлу 1873. г. јави се устанак у околини Никшића, али би кратка вијека, јер га Турска уз интервенцију Црне Горе угуши у самом почетку. Овако држање званичне Црне Горе врло је неповољно утицало на погранична херцеговачка племена, која су учествовала у Вукаловића устанку; зато се даљи рад на устанку могао наставити само у крајевима који нијесу учествовали у поменутоме устанку.

И поред оваког држања званичне Црне Горе и рђавог расположења херцеговачких племена која су учествовала у Вукаловића устанку, расположење народа у Невесињу, Дабру, Рудини и Завођу за устанак било је толико велико, да су прваци поменутијех племена у јулу 1874. г. донијели одлуку, да се те јесени или најдаље идућег пролећа подигне устанак у тим племенима без

обзира на политичке прилике и расположење осталих херцеговачких племена и кнеза Николе. Одмах иза тога прваци у Невесињу одржаше неколико састанака, са којих послаше три депутације кнезу Николи, да га моле за оружану помоћ, а у најгорем случају, да издејствују његово одобрење црногорским поданицима, да могу Херцеговцима продавати оружје и муницију. Кнез Никола прими љубазно све три депутације, даде им извјесне сајјете, али одби да обећа ма какву помоћ — изговарајући се својом немоћи и неспремом Русије за рат с Турском. У новембру исте године сазнаше Турци за припреме око устанка, па покушаше похватати главније вође, али им то не испале за руком; јер се они одупријеше оружјем и узбунеше нека села у Невесињу. Како због рђаве зиме није било вријеме устанку, то један дио вођа умаче у Црну Гору, а други се прикри у планине. Турци сами жељни мира оставише народ на миру. Кнез Никола лијепо прими емигранте и за мјесто становања одреди им Грахово, како би били ближе својих села и могли одржавати везу са присталицама у Херцеговини. Број емиграната повећаваше се стално и у априлу 1875. г. попе се на сто и двадесет. Њима се придружише и неки херцеговачки католици и њихов вођа дум Иван Мусић стиже на Цетине 25. марта 1875. г.

У априлу 1875. г. аустријски цар посјети Боку и успут прими неколике депутације из Херцеговине, које му се пожалише на турске зулуме. Том приликом састао се Ћесар с кнезом Николом и поред осталих ствари разговарао и о херцеговачким емигрантима у Грахову. Одмах по повратку са овог састанка кнез Никола позове к себи на Цетине све емигранте. Кнез им је дуго причао о своме разговору с Ћесаром, турској сили, неспреми Русије за рат с Турском, о немоћи саме Црне Горе према Турској и напослетку им је рекао отворено да од устанка у Херцеговини не може бити ништа бар за три године, док се Русија не спреми за рат; зато се они морају повратити својим кућама, пошто им је султан

све опростио, а он му гарантовао њихов миран повратак у Херцеговину. Ријечи књажеве поразно дјеловаше на емигранте и пошто се мало прибраше, одговоре књазу, да га у погледу повратка морају послушати, али да ће се побити с Турцима, чим их напану или ма чим изазову. Књазу се допане њихов одговор, па им рече: „Ако вас Турци напану, браните се јуначки и ја ћу вас тада помоћи; а дајем вам књажевску ријеч, неће вас напанути, но вас трпљети одсле боље но ви њих досле“. Дарује их и 24. априла поврати у Грахово; а мало доцније пошаље свога таста, војводу Петра Вукотића, те их одведе на турску границу према Билећи и предаде Турцима.

Пре раздвајања код Билеће емигранти уговоре, да сваки у своме крају одмах по доласку почне бунити народ и на све могуће начине изазивати Турке, не би ли их ови напали, како би сву кривицу за устанак свалили на Турке и тиме принудили кнеза Николу да их помогне, као што им је и обећао у том случају. По повратку у своја села, емигранти развију највећу агитацију код народа, причајући му о поруци руског цара и црногорског књаза, да је дошло вријеме за устанак, а они да ће га помоћи. Одмах почеше бунити појединца села и изазивати Турке, нарочито у Невесињу, што изазва домаће Турке у кадилуцима требињском, билећском, столачком и гатачком да се организују у циљу једног великог изненадног напада на бунтовна села у Невесињу. Али до овог напада не дође, јер план о овом походу открије случајно Алија Дрљевић Мрдаку Лубурићу, рилачком кнезу, те он са рудинским првацима узбуни Рудину, Дабар и Завође и принуди Турке из тих крајева, да одустану од намјераваног напада на Невесиње. Овај покушај Турака послужи им за изговор да затворе све путеве који су везивали кадилуке билећки, гатачки, невесињски и столачки; а мало доцније становништву истакнутих турских села забранише свако удаљавање и ма какво груписање. Овако страшно терорисање од дојучерашње раје тријели су домаћи Турци по жељи

виших власти, које су се трудиле да Србима ничим не даду повода за устанак. Бунтовницима је давана општа амнестија и обећаване им многе повластице и олакшице у погледу на управу и плаћање пореза. Ова попуштања са турске стране искористиле су усташке вође, тумачећи их као слабост турске државе.

У другој половини јуна упану у Невесиње хајдучке чете Пера Тунгуза и Филипа Ковачевића и преко воље невесињских усташких вођа напану један турски карван у Бишини, опљачкају га и посјеку седам турских кириџија. Како је у овој пљачки учествовао Филип Ковачевић Црногорац са неколико црногорских поданика, турска влада уложи код црногорске оштар протест, тражећи новчану накнаду за погинуле и опљачкану робу. Кнез Никола, који је и раније имао неприлика од ових хајдучких четица, нареди чевском командиру Пеку Павловићу, да одмах иде у Херцеговину, похвата хајдуке, убије Тунгуза, четнике му, турске поданике, преда Турцима, а Ковачевића са хајдуцима, црногорским поданицима, да спроведе суду на Цетиње и да извађе сву опљачкану робу и коње, те преда најближој турској власти. Павловић пронађе ускоке, а опљачкану робу и коње им је раније отео бањски војвода Максим Баговић, но не хтјеле у свему извршити наредбу кнеза Николе, бојећи се судбине Ђетка Пејовића, па им нареди, да се за извесно вријеме посакривају. Тунгуз се сакри у Гослић, Ковачевић у Боку, а остали хајдуци куд који. Пеко се задржи и даље у околини Билеће, да мотри догађаје у Херцеговини и о њима извештава кнеза Николу.

Пред крај јуна већина невесињских села налазила се у одмету, усташки бијаху потпуно спремни за борбу с Турцима и само чекаху, да их ови напану. Да би их што боље изазвали, а и устанак проширили према Коњицу, са једног великог збора у Кифином Селу (25. јуна) буду послати Илија Стевановић, Тривко Грубачић и Тривко Бува са једном јаком четом на Липета, да ту прекину пут Невесиње—Коњиц и побуне тамошња села.

Сјутри дан сrete их у пл. Црвњу кнез Микоје Вујичић и укаже им на велику опасност којој се излажу одласком на истакнута Липета, гдје могу бити лако опкољени и уништени од Турака. Због тога дођу вође на Морине, гдје се очекивао налазак борацких Турака за Невесиње. Док су се овако развијале ствари у западном Невесињу, у источном дијелу пронесе се глас, да је ова чета у Конац-Пољу опкољена од Турака и у опасности да буде потпуно уништена. Одмах Кико Стевановић и Јован Гутић изабраше педесет момака и похиташе јој у помоћ. Незнајући шта је тачно с четом, зауставе се у Мијатовце код Крекова и ту напишу писмо Грубачићу, да их извијести. Писмо послаше по Перу Дутини и Јову Шаренцу, но њих оба буду ухваћени од једног одреда домаћих Турака, који из Бијељине мотраха на кретања појединих усташких чета. Старјешина одреда, крксердар Сарић, нареди Шаренцу, те му дозове Тома Савића старога коџабашу. Пошто се од њега извијести за усташе у Мијатовцима, нареди му, да им иде казати, нека се одмах растуре кућама, иначе ће их он силом растури — зашто има наредбу од Вали-паше из Сарајева. Кад се усташе не хтјеше разићи, Сарић позове на састанак Кика Стевановића и Јована Гутића и затражи од њих, да одмах растуре чету, у противном да ће их он силом растури. На томе се и раздвоје. Сарић мало почека, да види хоће ли се усташе растури, па кад виђе да неће, пошаље стотину људи, да их опколе од Гребена; но ови то опазе и хитно уграбе један кланац пред Турцима. Кад наиђу Турци, усташе их позову, да се врате натраг. На то Амет Дедовић опали из пушке на Авта Гутића, те се затури први бој 27. јуна 1875. г. Борба се продужи до ноћи и у њој Турци бише поражени. Обје стране добиле су појачања, усташе из Површи, а Турцима дође Селим паша у непосредну близину, али желећи да локализује борбу, не шће узимати учешћа у њој. Турци имаше три мртва, а усташе једног лако рањеног.

II.

У ноћи 27. јуна искупи се пет стотина усташа у Киџином Селу и одлуче да прваци с малим четатама прокрстаре кроз сва невестињска села и виде право расположење народа према устанку, нарочито после прве борбе код Крекова.

Одатле пошаљу обавештења о борби на све стране, а Рудињане замоле за оружану помоћ. За Петров-дан одреде велике састанке у Југовићима код цркве и у Киџином Селу, па се растуре. Сјутри дан (28. јуна) дође до краће борбе на Моринама између једне усташке чете и борацких Турака. Турци се мораше повући, а усташе задрже положаје.

На глас да је код Крекова дошло до борбе, рудињски и завођски прваци одлуче да се Невесињцима упути у помоћ Мрдак Лубурић са стотину Рудињана.

У одређени дан (29. јуна) искупи се пет стотина усташа у Киџином Селу и ту одлуче да се с Турцима никако не мире, но да наставе борбу. Упуте писма кнезовима коњичког кадилука, да устану на оружје, „јер је — веле — дошло вријеме да се свети Косово.“ Писма и поруке пошаљу по Сави Зуровцу. Таку исту одлуку о продужењу борбе донијеше исти дан и четири стотине усташа код цркве у Југовићима, ту још одлучише да позову Гачане у помоћ и за посланика одреде Јова Голијанина трговца из Фојнице, као најподеснију личност због његових трговачких веза с Гачанима. Исти дан се Голијанин састаде с некијем гатачкијем главарима у Дормрчкој цркви и они обећаше помоћ Невесињцима.

Кнез Никола, чим дознаде да је у Невесињу почео устанак, нареди Пеку Павловићу, који се тада налазио у околини Билче, да одмах иде у Невесиње и умири усташе на сваки начин. Павловић стиже у Невесиње 29. јуна и вођама показа наређење кнеза Николе, тражећи од њих да се одмах покоре Турцима. Ово огорчи неке вође толико, да Пека хтједоше убити (поп Петар Радовић); али на његову срећу ту се придеси Мрдак Лубурић с Рудињанима, те га сачува и испрати из Невесиња.

Тих дана у Невесиње стиже из Сарајева једна турска комисија коју сачињаваху: Хајдар бег, Ченгић, Петраћ ефендија, Констан ефендија и Хасан-Едип паша. Она је имала задату да испита узроке буну и да разним уступцима и обећањима склони народ да одустане од устанка. Неколико кнежева оде на састанак у село Миљевац; после дужег разговора и објашњавања, кнезови дадоше комисији следећи одговор: „Ми с нашим Турцима мира нећемо, а од цара не бјежимо. Тражимо да нам се скину зулумџари.“ На овоме се раздвоје. Селим паша 3. јула позове десет кнежева на састанак, па им рече: „Да ми донесете мирију и умирете народ и онда сте ми права раја; а ако ми за осам дана не донесете мирију и не умирете народ, дићу на вас војску.“

Кад усташа одбише да ма у чему попусте, онда комисија напусти Невесиње 7. јула, а Селим паша доби наређење од великог везира да устанак угуши силом.

У четвртак 10. јула Селим паша наоружа башибозуке и учини све припреме за општи напад на усташе из Невесиња, Рудине, Дабра и Завођа. Тај исти дан Сулејман бег Љубовић позове на састанак Кика Стевановића, те га тачно до најмањих ситница обавијести о намјераном турском нападу на ушанчене усташе код Биограда, Фојнице, Дивина и Предоља. Идући дан обје стране чиниле су грозничаве припреме.

У суботу 12. јула Турци са јаким снагама нападоше усташе код Биограда, Фојнице, Дивина и Предоља и после дводневне крваве борбе извојштише побједу на свим мјестима. После ових побједа Селим паша нареди (14. јула) повлачење својих чета и одмах упути писма виђенијим усташима, у којима позове народ на покорност, опраштајући му потпуно и дајући неколико дана слободног времена за размисљање. Исти тај дан један двоусташа искупи се у Студенца и довесе одлуку: да се настави устанак и затражи помоћ од Бањана и кнеза Николе. За посланика одреде Тривка Грубачића. Војвода Максим Баховић, чим прими писмо од Невесињаца, окупи

600 Бањана на Убла, одакле загрози рудинским и гатачким Турцима; а у исто вријеме упита за савјет граховског војводу Анта Даковића и кнеза Николу. Грубачић стиже на Цетиње 17. јула и одмах се јави кнезу Николи, којему изложи тежак положај усташа и замоли за хитну помоћ, упозоравајући га на дато обећање: да ће им се помоћи бранити, ако их Турци напану. Кнез Никола задржи Грубачића, а пооштри наредбу подручним властима да спријече свако криумчарење оружја и муниције за Херцеговину и да усташима онемогуће прелазити на црногорско земљиште. Кнез се не задржа ни на овоме, него издаде строго наређење граховском капетану Јовану Ковачевићу, да преко подручне капетаније, која је тада била готово једина могућа веза између Боке и побуњених крајева, спријечи пренос оружја и муниције, које су усташке вође биле купиле у неких бокешких трговаца; а затим нареди староме бањском војводи Симу Баховићу и Видаку Копривици јузбаци турских пандура у Бањанима, да одмах иду у Билећу и ту ишчекају неку комисију с којом су имали ићи у Невесиње ради умирења устанка. Баховић и Копривица одоше у Билећу 19. јула, јавише се турским властима и показаше наређење кнеза Николе.

Међутим, неки догађаји, који искрсоше у Херцеговини, принудише кнеза Николу да одустане од ове акције. Баш тих дана појавише се међу усташе старе херцеговачке вође Мићо Љубибратић и Алекса Јакшић и почеше увјеравати народ о готовости Србије и Русије, да усташе помогну оружаном руком. Њихов долазак из Београда јако узнемири кнеза Николу, и он по Вуку Филиповићу посла строго наређење Пеку Павловићу и вођама херцеговачких усташа, да их одмах побиију. Павловић показа неким вођама кнежеву наредбу, па изненадно напане на Љубибратића и Јакшића, разоружа их и повеже; али кад их хтједе побити, узбуне се неки усташа и оба отму, а Пека прогнају из тог краја. Због овог Јакшић и Љубибратић склоне се у Дубровник, а

херцеговачки усташа уложе оштар протест код кнеза Николе и принуде га да их позове на Цетиње и да им да пуну сатисфакцију. У њихову доласку међу херцеговачке усташе кнез Никола назираше немилу му србијанску пропаганду. Уз то доби сигурна обавјештења о решености усташких вођа за продужење устанка и тражења помоћи са друге стране. Ратно одушевљење бјеше обузело све Црногорце, и они енергично захтеваху од кнеза Николе, да Црна Гора помогне устанак у Херцеговини.

Све ове околности, а нарочито страх од туђе интервенције у Херцеговини, принудише кнеза Николу да одустане од своје дотадашње мирољубљиве политике и помогне усташе. Прва његова помоћ састојала се у депеши бањском војводи Максиму Баговићу, којом му 20. јула савјетује да одмах пошаље 300 људи Невесињцима у помоћ. Баговић посла Благоја Копривицу и Риста Баговића са 300 Бањана у помоћ Невесињцима, о чему обавјести војводу Сима и Видака Копривицу у Билеће, те умакоше из Билеће. Овом одреду Бањана за Невесиње придружише се многи Рудињани и дотле у Гослићу прикривани харамбаша Тунгуз са неколико ускока. Тада се у Лукавцу груписаше јаке снаге усташа из Невесиња, Рудине, Дабра, Бањана и једна четица бокешких добровољаца, коју предвођаше харамбаша Симо Самарцић-Бијели. Селим паша, чим доби обавјештења о овој концентрацији усташа код Лукавца, упути се с једним табором низама и многим башибозуцима, да их растјера и заузме ову важну позицију, али га усташа потуку до ноге.

Вијест о овој великој побједи удружених усташа разнесе се муњевитом брзином по цијелој Херцеговини, а не остаде без утицаја на кнеза Николу и старе херцеговачке вође: Богдана Зимоњића, Стојана Ковачевића, Лазара Сочицу, Вула Аџића, Луку Петковића и Драга Обренова Ковачевића, који се дотле држаху резервисано према устанку и праћаху његов ток из Црне Горе.

Кнез Никола 26. јула 1875. г. сазва на Ловћену велики ратни савјет, на коме поред поменутих старих херцеговачких вођа узео учешћа и бањски војвода Максим Баговић.

Ту се донесе одлука, да Црна Гора потајно помаже устанак у свему, а да поменуте херцеговачке вође одмах иду у своја племена, те их побуне. Одмах иза овог Миџор Вујачић са 50 Граховљана упаде у Корјениће и продрије до Љубиња, палећи турска села и дижући народ на устанак, а 180 бираних Црногораца по „мигу“ с Цетиња ускочи у Херцеговину и под именом „ајоша“ стави се под команду Пека Павловића.

Први дан августа јави се устанак у Пиви, а трећег у Гацку. До неколико дана ступише у акцију Језерци и Шаранци и, потпомогнути добровољцима из Дробњака, проширише устанак око Плеваља. У исто вријеме разне вође и бокешки добровољци раширише буну у јужној Херцеговини, а 15. августа црногорски командир Јевто Николић побуни Пољане око Никшића. Тако у августу 1875. г. скоро цијела Херцеговина бијаше у пламену, и херцеговачке усташке чете, потпомогнуте црногорским и бокешким добровољцима, вођаху с Турцима крваве борбе на све стране и бијаху господари великог дијела Херцеговине.

